

Boldizsár Batthyány i alkemija na ugarskim dvorovima u 16. stoljeću
*Dóra Bobory (ur.), The Correspondence of Boldizsár Batthyány. The
 Everyday Life of an Early Modern Alchemist, Pécs: Kronosz Publishing
 House – PEN Club Hungary, 2019, 575 str.*

Mađarska povjesničarka Dóra Bobory već je 2002-2003. počela objavljivati članke iz domene povijesti znanosti, fokusirajući se na Boldizsára Batthyányja (1542-1590) te njegove suvremenike i suradnike (stručnjak za rudarstvo Felician von Herberstein, 1540-1590; botaničar Carolus Clusius, 1526-1609; polimat Gerolamo Cardano, 1501-1576 itd.). Batthyány se oženio s kćeri Nikole IV. Zrinskog, Doricom ili Dorom Zrinski (Dorottya Zrínyi) i s njom je držao jedan od najutjecajnijih humanističkih dvorova u šesnaestostoljetnoj Ugarskoj. Održavao je intenzivne veze s obitelji Jurja IV. Zrinskog, Doričina brata. Iako su Juraj IV. i Boldizsár Batthyány dijelili značajan segment života u smislu zajedničkog ratovanja s Osmanlijama, lova, druženja i banketa, njihove socijalne i znanstvene mreže i interesi ipak nisu bili usporedivi. Batthyány i supruga privlačili su niz europskih učenjaka iz domene religije, povijesti i književnosti, ali i prirodnih znanosti. Boldizsár je posjedovao veliku knjižnicu, održavao korespondenciju s brojnim predmodernim znanstvenicima, posjedovao laboratorij i poticao izvođenje (al)kemijskih eksperimenata. Interes za prirodne znanosti dijelila je i Dóra. Dio tih aktivnosti tada se držao u tajnosti, dijelom da se ne bi privlačila pozornost vlasti, a dijelom zato što ih se smatralo ezoteričnima.

Batthyányjev dvor redovno su pohodili poznati eruditi i znanstvenici sa širokim dijapazonom interesa, u rasponu od matematike, astronomije, botanike, biologije i medicine do astrologije, alkemije i magije. Bilo je to vrijeme razvoja znanosti, između ostaloga i kemije. Otkrivanje i usavršavanje kemijskih procesa (primjerice, destilacije ili proizvodnje vitriola) gicalo je maštu bogatih i utjecajnih ljudi. U nastojanju da dopru do izvora vječne mladosti ili kamena mudrosti, mecene su bile voljne financirati istraživanja i podupirati pokuse, eksperimentirati sa zanimljivim biljkama ili odgovore tražiti u zvijezdama. Vjerojatno je najveći broj predmodernih znanstvenika, umjetnika i alkemičara na svojem dvoru okupljao Rudolf II., a Batthyány nije oklijevao obavijestiti se o tome što se događa u Pragu već i zbog toga što je na Rudolfov dvor, kao jedan od vodećih ugarskih velikaša, imao pristup.

Tematika „rađanja“ znanosti i oblikovanja znanstvene metode, posebno u prirodnim znanostima, razvidna je i iz opsežne epistolarnog ostavštine Boldizsára Batthyányja. Zarana je zaintrigirala Dóru Bobory pa je njezina doktorska disertacija bila posvećena znanstvenim i mecenatskim aspektima Batthyányjeva života (*Boldizsár Batthyány (c. 1542–1590). Erudition, Natural Sciences, Patronage and Friendship in the Life of a Sixteenth-Century Hungarian Nobleman*¹). Dvije godine kasnije disertaciju je doradila i objavila u obliku monografije *The Sword and the Crucible. Count Boldizsár Batthyány and Natural Philosophy in Sixteenth-Century Hungary*.²

Bobory se počela sve intenzivnije baviti istraživanjem povijesti alkemije, uključivši se u trend popularizacije te teme koji traje već nekoliko desetljeća. Naime, povijest alkemije,

¹ Central European University, Phil. Diss., Budapest, 2007.

² Cambridge Scholars Publishing, Newcastle upon Tyne, 2009.

koja se velikim dijelom 20. stoljeća smatrala opskurnom i mističnom temom, prigodnom za rubrike „Zanimljivosti“, postala je u međuvremenu legitimna tema istraživanja u disciplinama kao što su povijest znanosti ili kulturna povijest, ali i iznimno važan kotačić za razumijevanje renesansne znanstvene revolucije. Prošle je godine održana velika međunarodna konferencija u organizaciji nekoliko instituta sa Sveučilišta u Beču te Sveučilišta u Grazu, koju je podržao poveći niz važnih austrijskih institucija, pod nazivom *Alchemische Labore: Praktiken, textliche und materielle Hinterlassenschaften / Alchemical Laboratories: Practices, Texts, Material Relics* (Beč – Oberstockstall, 19-21. veljače 2020). Sudjelovala je i Dora Bobory.³ Uz monografiju o tajnoj znanosti Boldizsára Batthyányja (2018), objavila je niz članaka iz domene povijesti alkemije te povijesti humanizma i znanosti u ranome novom vijeku.⁴ U jednom članku konstatirat će da u vezi s poviješću alkemije još uvijek postoji puno krivih predodžbi, a najčešće su: „ideja da je alkemijska tradicija statična s malo unutrašnje evolucije, da je prvenstveno duhovno orijentirana, da nije pridonijela znanstvenom razvoju u ranome novom vijeku te, konačno, da se to polje i prije 18. stoljeća jasno razlikovalo od kemije“. Posebno zbog potonje zablude, Bobory opetovano podsjeća da su se termini alkemija i kemija u ranomodernom razdoblju uglavnom koristili naizmjenice, bez jasne diferencijacije.⁵ Povijest alkemije svakako je složena tema, čije istraživanje, osim poznavanja povijesti, podrazumijeva poznavanje raznih prirodnih znanosti. Bobory, koja trenutno živi i radi na Novom Zelandu, usavršavala se, primjerice, na *Rutgers School of Graduate Studies*, gdje je bila Roy G. Neville Fellow u sklopu *Chemical Heritage Foundation* i imala priliku koristiti se prvoklasnom specijaliziranom knjižnicom, *Roy G. Neville Historical Chemical Library*. Osim toga, duža je razdoblja provela kao istraživačica na *Institute of Habsburg History* u Budimpešti, *Villa I Tatti* u Firenci (*Andrew W. Mellon Fellowship*), *Università di Siena*, *Universität Bielefeld*, *Accademia dell’Ungheria* u Rimu itd. Na Sveučilištu *Eötvös*

³ https://github.com/alchemietagung/programme/blob/master/Folder/AlchemieProgrammfolder_10_02.pdf

⁴ Dóra Bobory, *Batthyány Boldizsár titkos tudománya. Alkimia, botanika és könyvgyűjtés a tizenhatodik századi Magyarországon* (‘Tajna znanost Boldizsára Batthyányja. Akemija, botanika i sakupljanje knjiga u šesnaestostoljetnoj Ugarskoj’), Budapest: L’Harmattan, 2018; V. i sljedeće članke: D. Bobory – Jennifer M. Rampling, „Introduction. Alchemy on the Fringes: Communication and Practice at the Peripheries of Early Modern Europe“, *Early Science and Medicine*, 17/5 (2012): 467-476 (= posebno izdanje *Alchemy on the Fringes: Communication and Practice at the Peripheries of Early Modern Europe* (ur. Dóra Bobory – Jennifer M. Rampling); D. Bobory, „La magie naturelle, la Cabale, l’alchimie, et les arts de la divination“, u: Eva Kushner (ur.), *Mutations et maturations, 1520–1560, Époque de la Renaissance*, vol. 3. (CHLEL vol. XXVI), Amsterdam – Philadelphia: John Benjamins Publishing Company, 2011; Ista, „Paracelsus in Pannonia. Alchemy and Medicine in Count Boldizsár Batthyány’s Circle“, u: Carlos Gilly – Didier Kahn – Miguel López-Pérez (ur.), *Chymia, Science and Nature in Early Modern Europe*, Newcastle upon Tyne: Cambridge Scholars Publishing, 2010; Ista, „Renaissance Toothpaste and Wine Therapy. Medical Curiosities from the Correspondence of a Hungarian Nobleman“, u: Louis Waldman – Machtelt Israëls. *Renaissance Studies in Honor of Joseph Connors*, Florence: Olschki, 2013.

⁵ Ista, „Chymistry (Alchemy/Chemistry)“, u: Dana Jalobeanu – Charles T. Wolfe (ur.), *Encyclopedia of Early Modern Philosophy and the Sciences*, Springer, 1-6, citat na 1 (https://doi.org/10.1007/978-3-319-20791-9_466-1).

Loránd u Budimpešti držala je kolegije o temi povijesti znanosti, alkemije, astrologije i magije u ranome novom vijeku.

Godine 2019. Bobory je dovršila opsežan posao sistematiziranja, prepisivanja i registriranja dijela građe kojom se koristila u svojim istraživanjima. Kritičko izdanje dijela te građe sada je pred nama. Uglavnom se radi o pismima koja je Boldizsár Batthyány dobivao od povećeg niza svojih korespondenata, ali je sačuvano i objavljeno i nešto njegovih pisama. U uvodnom dijelu izdanja (25-39) Bobory je objasnila kako je nastajao arhiv obitelji Batthyány i u kojim se uvjetima korespondenciju pomno čuvalo tijekom stoljeća. Naznačila je da termin alkemičar za Batthyányja ne upotrebljava na isključiv način, nego da apostrofira jednu od inače brojnih strasti, zanimacija i državičkih poslova kojima se bavio tijekom života. Istaknula je da su za Batthyányja i suvremenike alkemija, astrologija i prirodna magija podrazumijevale istinsko istraživanje zakonitosti prirode te da su oni koji su se bavili prirodnim znanostima, dobro poznavali materije i supstancije s kojima su radili te bili sistematični i metodični u istraživanju. Uz kratak opis konteksta u kojem je Batthyány živio, pozornost je posvetila Batthyányju kao posjedniku rudnika, ali i čovjeku detaljno upoznatim s Paracelsusovim radovima, zainteresiranim za medicinu, kemiju i botaniku. Na kraju uvoda Bobory je predstavila pravila po kojima je transkribirala pisma i razrješavala kratice te objasnila s kojom je svrhom izradila dodatke i pomagala.

U knjizi je objavila 305 pisama s 26 korespondenta. Pisma su pisana od 1564. do 1590. (42-451) francuskim, latinskim, mađarskim, njemačkim i talijanskim jezikom. S nekim se korespondentima Batthyány dopisivao preko četvrt stoljeća, a s nekima kraće. Dio je pisama izgubljen, što znamo već i iz činjenice da se na njih referira u drugim pismima. Bobory je odabirala pisma koja tangiraju alkemiju, rudarstvo i metalurgiju, ali pisma su obično doticala više tema: obitelj, zdravlje, bolesti, svakodnevno upravljanje posjedima, vjera, politika, biljke, rude, minerali, plemeniti metali, kemijski pokusi, medicinski i drugi pripravci, književnost, umjetnost itd. Korespondenti su imali fascinantno raspon interesa i zanimanja. Primjerice, Elias Corvinus bio je službenik u Beču i pjesnik, Nicolaus Pistorius talijanski liječnik poznat među ugarskim magnatima, Felician von Herberstein štajerski plemić i prijatelj te posjednik velikih rudnika, a Hans Lasanz državni *Münzmeister* u Klagenfurtu, Grazu i Pragu. Uz poznatog flamanskog botaničara Carolusa Clusiusa, Batthyányjev redoviti korespondent bio je čuveni tiskar iz Pariza (kasnije Frankfurta), Jean Aubry, zet Andreasa Wechela, koji je i Batthyányju dobavljaio knjige. Korespondencija otkriva da je Batthyány ulagao izniman trud u održavanje rudnika, dobavljanje i analizu minerala, soli, plemenitih ruda i metala, njihovo procjenjivanje pri najboljim dvorskim stručnjacima, rasprave o materijalima i procesima s prijateljima i učenjacima te eksperimente. Prikupljao je i posebne biljke, a zanimali su ga i pokusi s kiselinama, alkoholom i raznim drugim kemijskim supstancijama, podrijetlo bolesti i metode liječenja. Primjerice, kad je mlađi sin Nikole IV. Zrinskog i Katarine Frankopan, Krsto Zrinski, prije punoljetnosti obolio od epilepsije i hernije, Batthyány mu je pokušavao naći tutora, ali i lijek.

Nakon pisama s registama, slijedi posebno vrijedan dio knjige. Prvo, kratke biografije korespondenata i osoba koje se češće spominje u pismima (453-476). Iako je urednica svjesno izbjegavala pisati biografije poznatih povijesnih ličnosti, ipak je osigurala biografije oko 150 osoba. Nakon biografija slijedi konkordanca imena mjesta (osigurana je i konkordanca signatura za objavljena pisma) te popis mjera, utega i novčanih jedinica. Bobory je rekonstruirala i poduži popis knjiga koje su Batthyány i njegovi suradnici intenzivnije konzultirali, odnosno knjiga koje su im bile važne za uspostavljanje različitih

teorija (480-496). Popis je sastavljen na temelju knjiga sačuvanih u knjižnici obitelji Batthyány i onih spominjanih u pismima, a sadrži signature, mjesta gdje se knjige trenutno čuvaju te, pri važnijim primjercima, sadržaj knjiga. Prije bibliografije i indeksa slijedi cjelina koja na najbolji način egzemplificira uredničinu ekspertizu – ekstenzivan rječnik (al)kemijskih i medicinskih pojmova (497-541). Rječnik je Bobory napravila konzultirajući knjige koje su čitali Batthyány i njegovi korespondenti, ali i na temelju znanja koja je o toj tematici prikupila u literaturi i izvorima. Rječnikom je čitaocu željela objasniti što su Batthyány i njegov krug podrazumijevali pod određenim pojmovima, a ne što ti pojmovi znače danas. Naime, neki se termini danas uopće ne koriste, a oni koji su istovjetni s današnjima (npr. živa, sumpor), u 16. su stoljeću često imali i dodatna značenja. U knjizi se nalazi i niz korisnih ilustracija.

Dakle, izdanje je izuzetno bogato opremljeno te se u njemu ogleda duboko poznavanje problematike i interdisciplinarno znanje koje je Bobory prikupljala godinama. Na 575 stranica knjiga nudi uvid u domenu o kojoj se u historiografiji rjeđe raspravlja već i zbog toga što su izvori rijetki i raspršeni ili ih je zbog specifične stručne terminologije i potrebe za specijalizacijom teško pratiti. Pisma nam otkrivaju svijet sasvim izvanserijskoga ranonovovjekovnoga ugarskog magnata koji je, uz ratovanje i najviše državničke poslove, našao vremena za razvijanje raznolikih interesa, a koji je uz to bio oženjen plemkinjom s hrvatskog prostora koja ga je u dijelu njegovih interesa pratila. Otkriva i svijet oblikovanja predmoderne znanosti, teme oko kojih su se okupljali europski humanistički intelektualci i mecene, ali i prirodu i opseg njihove komunikacije. Knjiga obuhvaća i široku lepezu pomoćnih alata za praćenje i razumijevanje objavljenih pisama. Na koncu, trud uloženi u englesko izdanje doista je hvalevrijedan. Sve u svemu, knjiga nas poziva da iskoristimo obilje novih izvora i proširimo granice svojih istraživanja, i to na lagodniji način jer nam je Dóra Bobory sve pripremila.

Nataša Štefanec

Prvi osmanski porezni popisi kao prilog poznavanju povijesti Pakračkog sandžaka

Popisi Pakračkog sandžaka 1565. i 1584. (iz osmanskoturskog izvornika prevela i priredila Fazileta Hafizović), Slavonski Brod: Hrvatski institut za povijest – Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje, 2021, 448 str.

Podružnica za povijest Slavonije, Srijema i Baranje u Slavonskom Brodu objavila je novo izdanje u svojem bibliotečnom nizu „Izvori“. Radi se o prijevodu dvaju opširnih osmanskih poreznih popisa Pakračkog sandžaka, odnosno osmanske vojno-upravne jedinice koja se od 1550-ih do 1680-ih prostirala na području današnje zapadne Slavonije. Prevoditeljica je i priređivačica ovih popisa dr. sc. Fazileta Hafizović, umirov-

FILOZOFSKI FAKULTET SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
INSTITUTE OF CROATIAN HISTORY
INSTITUT FÜR KROATISCHE GESCHICHTE

RADOVI

53

BROJ 2

ZAVOD ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

The logo for FF press, featuring the letters 'FF' in a stylized font with a horizontal line through them, followed by the word 'press' in a lowercase sans-serif font.

ZAGREB 2021.

RADOVI ZAVODA ZA HRVATSKU POVIJEST
FILOZOFSKOGA FAKULTETA SVEUČILIŠTA U ZAGREBU

Knjiga 53, broj 2

Izdavač / Publisher

Zavod za hrvatsku povijest
Filozofskoga fakulteta Sveučilišta u Zagrebu
FF-press

Za izdavača / For Publisher

Domagoj Tončinić

Glavna urednica / Editor-in-Chief

Inga Vilogorac Brčić

Izvršna urednica / Executive Editor

Kornelija Jurin Starčević

Uredništvo / Editorial Board

Jasmina Osterman (stara povijest/ancient history), Trpimir Vedriš (srednji vijek/medieval history), Hrvoje Petrić (rani novi vijek/early modern history), Željko Holjevac (moderna povijest/modern history), Tvrtko Jakovina (suvremena povijest/contemporary history), Silvija Pisk (mikrohistorija i zavičajna povijest/microhistory and local history),
Zrinka Blažević (teorija i metodologija povijesti/theory and methodology of history)

Međunarodno uredničko vijeće / International Editorial Council

Denis Alimov (Sankt Peterburg), Živko Andrijašević (Nikšić), Csaba Békés (Budapest), Rajko Bratož (Ljubljana), Svetlozar Eldarov (Sofija), Toni Filiposki (Skopje), Aleksandar Fotić (Beograd), Vladan Gavrilović (Novi Sad), Alojz Ivanišević (Wien), Egidio Ivetić (Padova), Husnija Kamberović (Sarajevo), Karl Kaser (Graz), Irina Ognyanova (Sofija), Géza Pálffy (Budapest), Ioan-Aurel Pop (Cluj), Nade Proeva (Skopje), Alexios Savvides (Kalamata), Vlada Stanković (Beograd), Ludwig Steindorff (Kiel), Peter Štih (Ljubljana)

Izvršni urednik za tuzemnu i inozemnu razmjenu /

Executive Editor for Publications Exchange

Martin Previšić

Tajnik uredništva / Editorial Board Assistant

Dejan Zadro

Adresa uredništva/Editorial Board address

Zavod za hrvatsku povijest, Filozofski fakultet Zagreb,
Ivana Lučića 3, HR-10 000, Zagreb
Tel. ++385 (0)1 6120191

Časopis izlazi jedanput godišnje / The Journal is published once a year

Časopis je u digitalnom obliku dostupan na / The Journal in digital form is accessible at
Portal znanstvenih časopisa Republike Hrvatske „Hrčak“
<http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>

Financijska potpora za tisak časopisa / The Journal is published with the support by
Ministarstvo znanosti, obrazovanja i športa Republike Hrvatske

Časopis je indeksiran u sljedećim bazama / The Journal is indexed in the following databases:
Directory of Open Access Journals, EBSCO, SCOPUS, ERIH PLUS, Emerging Sources Citation
Index - Web of Science

Naslovna stranica / Title page by

Marko Maraković

Grafičko oblikovanje i računalni slog / Graphic design and layout

Marko Maraković

Lektura / Language editors

Samanta Paronić (hrvatski / Croatian)

Edward Bosnar (engleski / English)

Tisak / Printed by

Tiskara Zelina d.d., Sveti Ivan Zelina

Naklada / Issued

200 primjeraka / 200 copies

Ilustracija na naslovnici

Muza Klio (Alexander S. Murray, *Manual of Mythology*, London 1898)

*Časopis je u digitalnom obliku dostupan na Portalu znanstvenih časopisa
Republike Hrvatske „Hrčak“ <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*

*The Journal is accessible in digital form at the Hrcak - Portal of scientific
journals of Croatia <http://hrcak.srce.hr/radovi-zhp>*